

“An die *theuerste Nichte*” - Cosina Wagner im Spiegel ihrer Korrespondenz mit der Hamburger Bürgemeistertochter Antonie Petersen.

“Die Tochter des *Dogen*” - Das Leben und Wirken der Hamburger Bürgermeister-tochter Antonie Petersen.

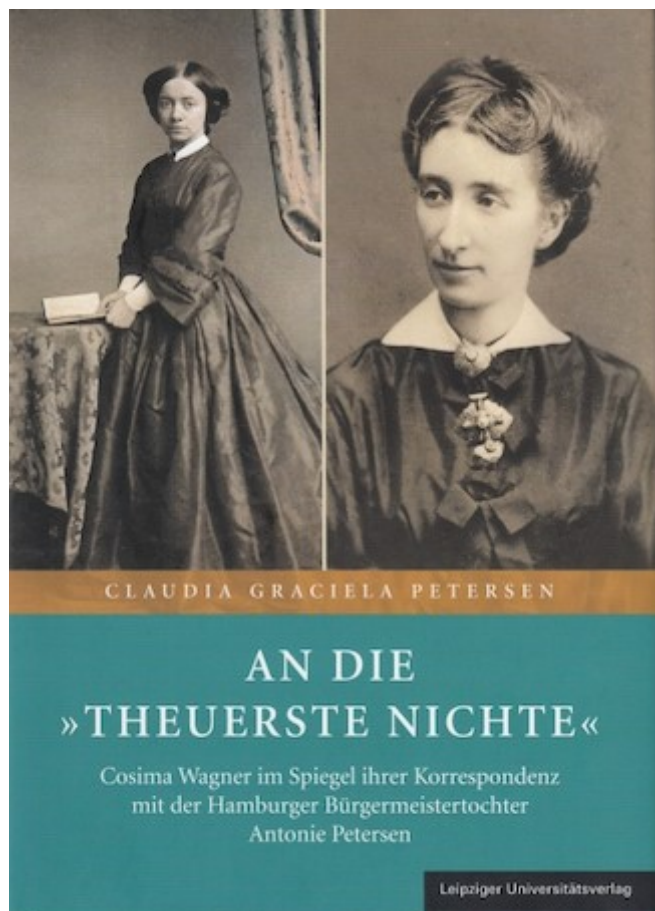
Dubbele boekrecensie van Leo Cornelissen.

Publiekgestelde correspondentie is een veelal onderschatte maatschappelijke informatiebron. Anders dan in de huidige digitale tijd was schriftelijke correspondentie vroeger een essentiële contactactiviteit. Zeker in de 19^e eeuw. Wagner spande ook hier de kroon: van hem zijn liefst zo'n 10.000 brieven bekend. Ook zijn echtgenote Cosima Wagner-Liszt was een actieve brieven-schrijfster. Aan de van haar gepubliceerde meer ‘zakelijke’ correspondentie met Chamberlain, Ludwig II, Nietzsche, Fürst zu Hohenlohe-Langenberg, Hermann Levi en Richard Strauss, is recentelijk een onbekende, maar zeer interessante groep van 70 brieven uit de periode 1873 tot 1891 met de Hamburgse burgemeestersdochter Antonie (Toni) Petersen (1840-1909) toegevoegd.

Haar nazaat Claudia Graciela Petersen heeft zowel een intrigerende biografie geschreven over haar overgroottante en het Duitse muziekleven in de tweede helft van de 19^e eeuw, onder de titel “Die Tochter des *Dogen*”, als de publicatie samengesteld van de in het familiearchief aanwezige brieven van Cosima Wagner aan haar “theuerste Nichte” (‘liefste nicht’) en die van uitvoerig commentaar voorzien.

Cosima en Toni Petersen leerden elkaar kennen tijdens een bezoek van de Wagners aan Hamburg in januari 1873. De Petersen zijn een oude Hamburgse familie waarvan meerdere leden belangrijke publieke functies in deze stadstaat hebben bekleed, zoals ook Toni's vader Carl Friedrich die er burgemeester was. Een man van groot gezag en die door Hans von Bülow als ‘de Doge’ werd betiteld.

De 35-jarige Cosima en de 32-jarige Toni waren leeftijdsgenoten en er ontstond spontaan een hartelijke vriendschappelijke verhouding tussen hen. Dat resulteerde meteen in een levendige briefwisseling, waarvan alleen die van Cosima bewaard is gebleven. Cosima zette meteen de toon en stelde voor een “*Verwandschaft [zu] improvisiren, ich Sie meine liebe Nichte nenne, und Sie mich Ihre ehrwürdige Tante!*”

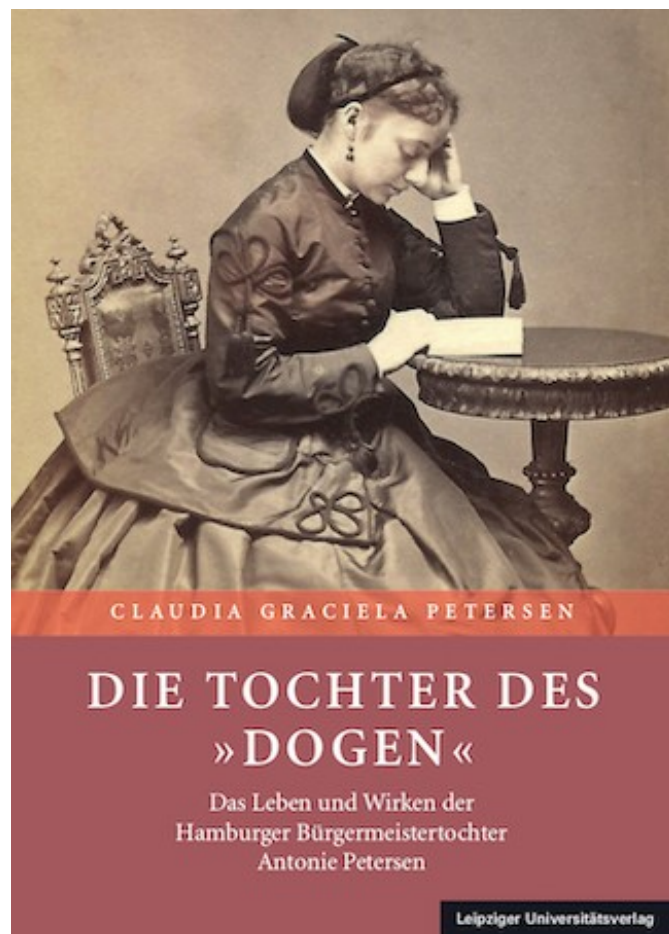
Deze briefwisseling is daarom zo interessant omdat beide vrouwen zowel een druk privé als maatschappelijk leven leidden en we daar een zeldzaam inkijkje in krijgen. Er ontwikkelde zich een zeer persoonlijke, alledaagse correspondentie waarin we Cosima niet leren kennen van haar hooghartige kant, maar als zorgzame moeder en echtgenote. Zij had die jaren te maken met de opvoeding van vijf nog jonge kinderen en bericht geregeld over hun wel en wee en de daarbij behorende ziektes. Beiden verhalen ook uitgebreid over hun familiale contacten en leven met elkaar mee in vreugde en het soms onafwendbare verdriet.

Opvallend in Cosima's brieven zijn de vele boekbesprekingen en haar leesaanbevelingen aan Toni. Ze getuigen van Cosima's belezenheid en kennis van literatuur en geestelijke lectuur. Haar keuzes geven ook blijk van haar conservatieve, soms bedenkelijke instelling, die veel verder gaat dan die van haar man Richard. De brieven gaan ook over gewoon praktische, huishoudelijke zaken, zoals de vele verzoeken om thee en sigaren voor Wahnfried te willen verzorgen.

Cosima verzorgde het gezin, regelde de chaotische Wahnfried-huishouding met haar permanente bezoekersstromen en was een actief medewerkster aan het Festspielhausproject. Dat meermalen sprake was van geldzorgen, blijft ons niet verborgen. Cosima schrijft haar "theuerste Nichte" openhartig. Toni, als licht gehandicapte vrouw, is haar hele leven ongehuwd gebleven en verzorgde het huishouden van haar vader die al vroegtijdig weduwnaar was geworden. In afwijking van de vele Duitse vorstendommen, met hun van die vorsten afhankelijk muziek- en theaterleven, was de democratische stadsrepubliek Hamburg een gewilde open cultuurstad. Ook Wagners werk was daar populair. Gezien de actieve betrokkenheid van de familie Petersen bij het theater- en muziekleven in de Hanzestad is het niet vreemd dat met name Toni zich actief inzette voor Wagners muziek en de verkoop van Patronatscheine ten behoeve van de bouw van het Festspielhaus. De correspondentie geeft blijk van zakelijke en uitgebreide informatie-uitwisseling tussen Hamburg en Bayreuth over voornemens, gerealiseerde verkopen en niet nagekomen afspraken. Met Marie von Schleinitz is Toni Petersen een van de belangrijkste ondersteuners van de Patronatschein-verkopen.

Ondanks de aanvankelijke brille en frequentie heeft deze correspondentie toch een beperkt leven gekend. De eerste vier jaren (van 1873 tot 1876) zijn de meest intensieve en omvangrijke. Het bezoek aan de eerste Festspiele in 1876 eindigde echter in ongenoegen doordat Cosima vader en dochter Petersen voor hun afreisgroet niet wenste te ontvangen. Pas na een jaar, eind 1877, komt de briefwisseling weer op gang. In deze periode beklagt Cosima zich herhaaldelijk over het uitblijven van berichten van haar 'lieve nicht'. Het is duidelijk dat Cosima op Toni gesteld is en het contact op prijs stelt. Het doet wat meelijwekkend aan te lezen hoe ze haar bijna smeekt om te antwoorden. Aanvankelijk in charmante, vriendelijke bewoordingen, maar allengs afstandelijker en uiteindelijk worden haar brieven spaarzamer.

Toni's levensomstandigheden werden die jaren zwaarder: het 'Erster Bürgermeister'-schap van vader eiste veel van haar, er werd een lange Italië-reis gemaakt en ze kreeg te maken met

ziekten en smartelijke sterfgevallen in de familie; dit alles terwijl haar intensieve bemoeiingen met het theater- en concertleven onverminderd doorgingen. Voorjaar 1881, 3,5 jaar later, kwam de correspondentie feitelijk tot stilstand. Ook al bleef Toni de Festspiele geregeld bezoeken, van de jaren daarna is slechts een enkel bericht overgeleverd uit 1888, 1891 en 1904.

Vervolgens hield tijdens de Festspiele van 1891 de goede relatie als zodanig op te bestaan, nadat Toni tot twee maal toe was uitgenodigd voor de avondmaaltijd op Wahnfried en beide keren na aankomst brutaalweg werd weggestuurd. Voor Toni de definitieve breuk.

De betekenis van het correspondentieboek is duidelijk: we kijken Cosima op de vingers en lezen mee: wat ze schrijft, haar taalgebruik en haar gedachten. Ze is een sterke vrouw die, ondanks haar veelal charmante en complimenteuze formuleringen, en waarschijnlijk niet eens bewust, toch herkenbaar dominant is. Hier dienen zich al de ingrediënten aan voor haar latere rol als leider van de Festspiele. Ook Toni is een zelfbewuste vrouw, die weliswaar Wagners muziek blijft vereren, maar die krenking van haar gevoel van eigenwaarde, zelfs niet van de Wagnerfamilie accepteert. Deze briefwisseling is uniek en juist vanwege zijn eenvoud, een welkome verrijking van de bestaande Wagnerliteratuur.

Eigenlijk vormen beide boeken één geheel. Waar het correspondentie-boek zich concentreert op de volledige briefteksten met de strikt daarbij behorende toelichtingen en verklaringen, biedt het biografische boek juist uitgebreid de context van die brieven en het familiale, politieke en vooral culturele en muzikale leven van alle betrokkenen in die tijd. Zeer boeiend zijn de omvangrijke, verhelderende schilderijen hier van de Wagners en hun leefwereld in Bayreuth, en nadien die van Brahms en van Von Bülow in die Hamburgse jaren. Ook wordt nader kennis gemaakt met rijkskanselier Otto von Bismarck als goede vriend van vader Carl Friedrich en Toni en met de dirigent-componisten Gustav Mahler en Hermann Behn. Al in 1878, twee jaar na de eerste Festspiele in Bayreuth, komt Johannes Brahms in Toni's leven en wordt een zeer persoonlijke vriend van de familie.

Tegen de achtergrond van Toni's relatie met Cosima is wel pikant dat zij vanaf 1886 zeer nauwe vriendschapsbanden deelt met Hans von Bülow en zijn tweede vrouw Marie Schanzer, die voor de rest van haar leven haar hartsvriendin wordt. Zo worden ook de achtergronden duidelijk van het Wahnfried-incident in 1891. De rancuneuze Cosima 'strafte' Toni vanwege haar relatie met haar ex, maar trof een trotse Toni, die al afstand had genomen en inmiddels wist van de ongekend vernederende optredens van Richard en Cosima jegens Hans von Bülow, door haar eervol 'Sir John' genoemd. Terug uit Bayreuth schreef ze op 19 september 1891 in haar dagboek:

"Wenn man Sir John kennt und liebt, mag man Bayreuth nicht mehr. Es ist zuviel unrecht dabei."

Toni Petersen (1905)

De teksten van Claudia Graciela Petersen zijn van grote helderheid en ook voor hen die het Duits wat minder machtig zijn, goed te volgen. Beide boeken zijn uiterst verzorgd en smaakvol vorm gegeven; met uitgebreide toelichtende voetnoten, bibliografieën, registers en vele unieke, onbekende foto's in kleur uit privébezit.

Leipziger Universitätsverlag GmbH. Die Tochter des Dogen: 2018, 242 blz., ISBN 978-3-96023-062-5, € 29,00. An die theuerste Nichte: 2020, 251 blz., met een apart overzicht van alle door Cosima genoemde lectuur en 6 volledige brieven in facsimile, ISBN 978-3-96023-358-9, € 29,00.